

ról, az elhívásról, a szabad akaratról és a hitről szóló művét. Biblia kiadása kapcsán Castellió-nak már meggyűlt a baja a spanyol inkvizícióval, és az e kiadás körül, továbbá az eretnekek üldözésének kérdéséről kialakult vitában a szerző számára is nyilvánvalóvá vált, hogy Svájc sem „minden eretnek hazája”. Talán ezért is adta oda ismerőseinek, barátainak a négy dialógus szövegét előzetes véleményezésre, mintegy önkéntes (és baráti) cenzúra-eljárásra. Az 1562-ben véglegessé formált szöveg azonban Bazelben sem jelenhetett meg. A város szellemi légköre ennek ellenére ott tartotta Castelliót, nem költözött Lengyelországba vagy Erdélybe. Gilly tanulmánya tulajdonképpen itt kezdődik, s megismerhetjük belőle az 1560–70-es évek bázeli, genfi és zürichi szellemi tablóját. Az a tény, hogy Petrus Perna Castellio könyvét posztumusz, hamis nyomdahellyel és impresszummal végül is kiadta, magában hordozza ennek a világnak azt a kettősségét, amely máig fennmaradt, és amelyre a bázeli könyvkiadást jellemző néhány megjegyzésben már utaltam.

Ötvös Péter előadása ezen a kollokviumon („Büchervisitation in einem katholischen Lande. Das Beispiel Tirol”) a könyvcenzúra egy nagyon érdekes, önmagában is többfajta intézményére irányítja a figyelmet. Ferdinánd főherceg jó emlékezetet hagyott maga után Prágában, és Tirolba hazatérve az erősödő protestantizmusnak sem azokkal a határozott eszközökkel állt ellen, amelyeket a karintiai vagy a stájerországi példák jellemeznek. A már a polgárok lakásaiba került protestáns olvasmányanyag ellenőrzését és cseréjét határozta el, illetve hajtotta végre akkor, amikor megszerveztette a könyvlátogatás rendszerét. A jezsuita irányítással és világi asszisztenciával végrehajtott látogatások során a protestáns könyveket elkobozták, de helyükre a polcra „jó katolikus könyveket” helyeztek. Ez természetesen kiszélesítette az ingolstadi, augsburgi és müncheni nyomdászok könyveladási lehetőségeit is. Ötvös Péter magát a processzust, annak történeti háttérét mutatja be válogatott dokumentumok közlésével. A módszer másutt is megismétlődött, hiszen a Fehér-hegyi csata

után Csehországban hasonló eszközökkel éltek a protestáns lakosság rekatolizációjának végrehajtói. Igaz, ott az elkobzott könyveket nem pótolták másokkal, és a folyamat a XVIII. század közepéig elhúzódott. Magyarországon a Batthyány-birtokokon találtunk hasonló jelenséget. Miután Batthyány Ádám katolikussá lett (1629), az ezt követő időben zajlott egy hasonló vizitáció az ő falvaiban is.

MONOK ISTVÁN

Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Bp. 1999. Eötös József Könyv- és Lapkiadó. 126. 42 l.

A monográfia egy olyan tudományág hazai történetének kezdeteit és kibontakozását tartalmazza, amelynek jelentősége – a pedagógia tudomány komplexitása miatt – túlmutat egyetlen szaktudomány határain. A pedagógia önállósulása egyébként éppen e korban megy végbe, akkor amikor a felvilágosodás eszméi e téren is előtérbe kerülnek. Ezért aztán e kor szak pedagógiai eszméinek a feltárása egyszerűen tovább mélyíti a felvilágosodás hazai térhódításának a történetét is.

Mindezek ellenére a szerzőnek meg kellett küzdenie a korábbi szaktekintélyek – így pl. Fináczy Ernő – bagatellizáló véleményével is, akik szerint a múlt század hetvenes éveitől nem születtek eredeti magyar nevelésméleti művek. Úgy gondolták, hogy akik nálunk korábban nevelésről elmélkedtek, nem szakszerű pedagógusok, hanem kultúrpolitikusok vagy a külföldi gondolkodók egyszerű utanzói, képviselői voltak. Könnyű lenne mindezen véleményekkel vitába szállni, hiszen a 18. században, amikor egész Európa szellemi életére Locke, Voltaire és Rousseau hatása nyomta rá a bélyegét, enyhén szólva túl szigorúnak tűnik éppen a magyar elméletírókkal kapcsolatban az utánzás és az eredetiség hiánya vádját emlegetni. De az említett – egyébként tudománytörténetünkben nem ritka – negligáló vélemények hatásos cáfolatát éppen Fehér

Katalin e műve szolgáltatója. A szerző ugyanis azáltal, hogy felkutatta és feldolgozta a felvilágosodás korában kéziratban maradt munkákban, újságokban, folyóiratokban, prédikációkban és önálló kiadványokban jelentkező hazai pedagógiaelméleti megnyilatkozásokat, értékes kiegészítést adott a magyar neveléstörténet e korszakkal kapcsolatban elért eddigi eredményeihez.

De e műnek van új mondanivalója a magyar felvilágosodás korának művelődés- és irodalomtörténete számára is. A szerző olyan forrásanyagot használt fel, amelynek nagy részét eddig figyelmen kívül hagyták a kor kutatói, pedig feldolgozásuk a korszak esztétörténetének is behatóbb megismerését teszi lehetővé.

Így például a sajtó forrásértékű felhasználása különösen érdeme a könyvnek. Igaz, hogy a korszak sajtótörténeti feldolgozása nagyjából már megtörtént, de az időszak újságjainak és folyóiratainak neveléstudományi szempontú feltárását Fehér Katalin végezte el első ízben. A sajtó sokáig mellőzött forrásértékű szerepét nem ismerte fel a tudomány, de újabban egyre inkább a régi újságok és folyóiratok felé fordul a történeti kutatás figyelme. A régi periodikák esetünkben is számos, a neveléstudomány hazai kifejlődése szempontjából nem elhanyagolható tanulmányt őriztek meg, de fontosak azok a kisebb-nagyobb közlemények is, amelyek a közhangulatra jellemzőek. Sokat mondanak pl. az ilyenféle megjegyzések, amilyeneket az első magyar nyelvű újságban, a *Magyar Hirmondó*ban olvashatunk a nevelés ügyében: „Most egész Európa a jó nevelésről gondolkodik, s annak lábra állíttatásán igyekezik.” Ugyancsak korfestő az a vélemény, amelyet szintén a pozsonyi magyar újságban találunk a Locke könyvének magyar nyelvű kiadásáról írt recenzióban: „Nem is volna szükségtelen dolog, az ilyen jó könyvek számát nálunk szaporítani, amidőn közönségesen tudva vagy on immár, hogy az emberi nemzet boldogságának melly nagy része függjön a gyermekek nevelésétől. Mert ha egyéb hasznot nem hajtának is azok, avagy tsak valamennyire ráfigyelmeztetik a szüléket és tanítókat azon fon-

tos dologra, amely körül ritkán szoktanak nagyobb gondossággal forgolódni, mint a barnoknak nevelése körül.”

A hazai neveléstudomány kibontakozásának főbb állomásai e sajtóbeli kisebb-nagyobb megnyilatkozások után a terjedelmesebb folyóirat-cikkek, tanulmányok és az önállóan, könyvalakban megjelent munkák. Ezeknek egy része eddig teljesen ismeretlen volt, másokat pedig még nem értékelte érdemének megfelelően a szaktudomány. Így pl. a szerző foglalkozott első ízben behatóbban – részben folyóirat-publikációiban is – Molnár János, Perlaki Dávid, Teleki László, Cserey Farkas és mások – neveléstudományi munkáival. E művek elemzése során rendkívül érdekesek azok a részletek, amelyek a jozefinista nevelésügyi és kulturális törekvések egykorú visszhangjával és utóéletével kapcsolatosak. A lelkesedés a Ratio Educationis és II. József népoktatási elveiért, valamint a Felbiger-féle módszerért éppenúgy megtalálható mint ezek kritikája és elvetése Rousseau és mások szellemében. Érdekese az a debreceni kollégiumban elhangzott előadás kézírata – valószínűleg Budai Ézsaiás munkája –, amelyből az derül ki, hogy még 1810 körül is elismerően nyilatkoztak II. József kulturális, sőt nyelvi törekvéseiről. Az előadó egyébként „a művelt európai nemzetek kulturális szintjének elérésé”-t attól tette függővé „ha a nemzet jóvedelmének csak azon részét fordítaná a hazai nevelésre, amit most kopókra, agarakra, ruházatra, bálra, biliárdra, kártyázásra elfecsérel”.

Fehér Katalin nem elégedett meg azzal, hogy a magyar felvilágosodás korának önmagában is rendkívül értékes neveléstudományi dokumentumait összegyűjtötte és azokat bemutatta, hanem – egyszerű tartalmi ismertetésük helyett – kritikai elemzésüket adta, értékelve őket és nem egyszer kimutatva az eszmék forrásait is. Ugyanakkor rámutatott azokra a törekvésekre is, amelyek során a szerzők az eredeti eszméket a magyarországi viszonyokra igyekeztek alkalmazni.

Arra nézve, hogy az értekezés a felvilágosodás kori magyar neveléstudomány feltárása mellett még mily sokrétűen szolgálja a korszakkal

kapcsolatos irodalom- és művelődéstörténeti ismereteink gazdagítását is, még egy mű példájával illusztrálom. A szerző behatóan foglalkozik Cserey Farkas *A falusi nevelésnek módgyárvól való vélekedés* c. 1806-ban megjelent könyvével. E mű könyvészetileg is ritkaság, példányai még nagy könyvtárainkból is hiányzanak. A nevelés-filozófiai és felvilágosult szellemű reformjavaslatai miatt egyaránt igen jelentős művében Cserey Voltaire, Rousseau és mások nyomán azt hangsúlyozza, hogy a kor társadalmi visszasságai a tudatlanságból származnak; igazságos társadalom csak a nép szellemi felemelkedése által jöhet létre. II. Józsefen kívül már Franklint és Washington-t is azok közé a bölcs vezetők közé sorolja, akik szívükön viselték a nép művelődését. Az elemzésen túl azonban – egykorú levelezések és újságritrikák felhasználásával – olyan kerek történetet kapjuk e mű létrejötte körüli ellentétes megnyilatkozásoknak és a könyv megjelenését követő szintén különböző fogadtatásának, amilyenhez hasonló korpéphez ritkán juthatunk. Az egyik oldalon áll a cenzúrázottan megjelent művel kapcsolatosan Kazinczy elismerése, ugyanakkor a konzervatív részről várható kedvezőtlen fogadtatásra való előkészítése, amely be is következett. Azzal biztatja a szerzőt: „A jó embernek tiszte, hogy hallassa szavát.” A másik oldal véleményét egyházi felettese, Mártonffy József erdélyi püspök képviselte. – E könyv története önmagában is értékes fejezete a kor könyv-, kiadás- és művelődéstörténetének is.

De Fehér Katalin monográfiájának többi fejezetéről is elmondhatjuk, hogy jelentős mértékben gazdagította a korról kapcsolatos ismereteinket. A korszak kutatói különösen hálásak lehetnek a szerzőnek, de azoknak is, akik – az értékek jelenlegi zavarában is – lehetővé tették a magyar művelődés egyik fontos szeletét bemutató mű megjelenését, feledve a könyvkiadásnál lassan már kizárólagos szerepet játszó tényezőnek, a várható profitnak a szerepét. Köszönet illeti az OTKA támogatását és az Eötvös József Könyv- és Lapkiadó közreműködését.

KÓKAY GYÖRGY

Gyuris György: Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfia. Szeged–Tatabánya, 1999. Somogyi Könyvtár–József Attila Megyei Könyvtár, 172 l.

Régi szép szokás, hogy jelentős, szellem-történetileg kiemelkedő egyéniség kerek évfordulójára ünnepi kötetet szerkeszt a tisztelő munkatárs, tanítvány, és/vagy életmű-bibliográfiát jelent meg (többnyire) egy könyvtáros. Efféle kötetek Szegedről, Debrecenből, Pécsről érkeztek hozzám, életmű-bibliográfiák kiváltképpen Debrecenből. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiváló munkatársa, Vekerdi László hetvenötödik születésnapját méltóképpen ünnepelte meg a *Tiszatáj*, az *Új Forrás* és a *Forrás* című folyóirat. Szeged, Tatabánya és Kecskemét valóban országos jelentőségű és Vekerdi László írásainak otthont adó orgánuma, s ebből következően szegedi és tatabányai könyvtárak, alapítványok összefogása lehetővé tette egy – sajnos – csak válogatott életmű-bibliográfia kiadását. S amennyire örvendék annak a ténynek, hogy ez mégiscsak napvilágot látott, annyira sajnálom, hogy pusztán válogatva kaphattuk meg a különféle diszciplínákban jeleskedő tudós írásainak jegyzékét.

Az előszó arról tájékoztat, miszerint „különösen” a napi- és hetilapokkal bánt mostohán a bibliográfia készítője. Nem világos számomra hogy a „különösen” mit takar. Mivel bánt még „mostohán”; és miért bánt a fel nem tüntetett anyaggal „mostohán”? Miért e vonatkozásban csak bibliográfiákból építkezés? A válasz: „ezek módszeres átnézésére nem volt időm”. Lehet, hogy „gyakorlati” szempontból ez elég indoknak tetszik, „elméletileg” aligha tartható ez az álláspont. Igaz az, hogy Vekerdi László munkássága sokrétűen magas színvonalú, tagadja a C.P. Snow által vallott „két kultúra” nézetet, és inkább követi Németh Lászlót az interdiszciplinaritás jegyében. Az is igaz, hogy páratlan olvasottsága (a valóban tudós könyvtárosok közé tartozik, aki nemcsak a tartalomjegyzékig jut el!) nem könnyíti meg életműve felméréinek, értékelőinek dolgát. Ám egy bib-